

FAKHRIDDIN AL-RAZI'S VIEWS ON THE CONCEPT OF THE "PERFECT HUMAN"

Inoyat Saparovich Eshpulatov

Senior Researcher, (PhD) Chirchik Higher Tank
Command and Engineering School
Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Fakhr al-Din al-Razi, Perfect Human, Islamic philosophy, Sufism, practical intellect, human perfection, happiness, spiritual development.

Received: 03.08.25

Accepted: 04.08.25

Published: 05.08.25

Abstract: This article explores the philosophical and mystical interpretations of the concept of the "Perfect Human" (al-Insān al-Kāmil) in the works of Fakhr al-Din al-Razi, a prominent Islamic scholar and theologian of the 12th century. Using historical-analytical, textual, comparative, and philosophical methods, the study investigates how al-Razi integrates rational theology, practical wisdom, and spiritual ethics in his approach to human perfection. Although he did not author a dedicated treatise on the "Perfect Human", al-Razi frequently addressed related themes such as intellectual maturity, ethical excellence, and spiritual purification in works like Tafsir al-Kabir, Asrar al-Tanzil, and Mabahith al-Mashriqiyyah. The paper compares al-Razi's views with those of other key thinkers such as Ibn Sina, al-Ghazali, and Ibn Arabi to reveal his unique synthesis of rationalism and spirituality. Ultimately, al-Razi emphasizes the role of practical intellect as a central tool in the journey toward human happiness (sa'āda) and moral-spiritual excellence.

FAXRIDDIN ROZIYNING "KOMIL INSON" TO'G'RISIDAGI QARASHLARI

Inoyat Saparovich Eshpulatov

Chirchiq oliy tank qo'mondonlik muhandislik
bilim yurti katta ilmiy xodimi, (PhD)
Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Faxriddin Roziy, komil

Annotatsiya: Ushbu maqolada islom

inson, falsafa, tasavvuf, amaliy aql, saodat, ma'naviy kamolot.

falsafasi va tasavvufining yetuk namoyandalaridan biri – Faxriddin Roziyning “komil inson” to'g'risidagi falsafiy, axloqiy va irfoniy qarashlari tahlil qilingan. Maqolada mutafakkirning inson kamolotiga oid ta'limotlari tarixiy-tahliliy, muqoisaviy va falsafiy metodlar asosida o'rganilgan. Uning “Tafsiri Kabir”, “Mabohis mashriqiya”, “Asroru-t-tanzil” kabi asarlarida komil inson tushunchasi doirasidagi fikrlari Ibn Sino, Imom G'azzoliy va Ibn Arabiy singari mutafakkirlar qarashlari bilan solishtirilgan. Shuningdek, Faxriddin Roziy insonning baxtga erishishi, ma'naviy-axloqiy kamolotiga intilishida amaliy aqlning rolini birinchi o'ringa qo'yadi.

ВЗГЛЯДЫ ФАХРИДДИНА РАЗИ НА КОНЦЕПЦИЮ «СОВЕРШЕННОГО ЧЕЛОВЕКА»

Иноят Сапарович Эшпулатов

*Старший научный сотрудник (PhD) Чирчикского высшего танкового командно-инженерного училища
Ташкент, Узбекистан*

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Фахриддин ар-Рази, совершенный человек, исламская философия, суфизм, практический разум, человеческое совершенство, счастье, духовное развитие.

Аннотация: В статье рассматриваются философские и мистико-этические взгляды Фахр ад-Дина ар-Рази на концепцию «совершенного человека» (аль-Инсан аль-Камиль), как они представлены в его ключевых трудах: Тафсир аль-Кабир, Асрар ат-Танзиль и Мабахис Машрикийя. Исследование выполнено на основе историко-аналитического, текстуального, сравнительного и философского методов. Несмотря на то, что ар-Рази не посвятил отдельной работы этой теме, автор выявляет его комплексный подход к вопросам интеллектуального и духовно-нравственного совершенствования личности. Особое внимание уделяется сопоставлению взглядов ар-Рази с философскими системами Ибн Сины, аль-Газали и Ибн Араби. Основным вывод исследования заключается в том, что практический разум и нравственная дисциплина, по ар-Рази, являются основой достижения человеческого счастья и духовной зрелости.

Kirish

“Insoni komil” – bu tasavvuf, falsafa, islomiy axloq va irfon ta’limotlarida muhim tushuncha bo‘lib, ma’naviy, axloqiy, aqliy va ruhiy jihatdan barkamol inson idealini anglatadi. Bu tushuncha ko‘plab islom mutafakkirlari tomonidan har xil falsafiy va irfoniylar yondoshuvlari bilan izohlangan.

Komil inson tushunchasi dastlab Ibn Arabiy tomonidan ilgari surilgan bo‘lib, keyinchalik u turli diniy-falsafiy oqimlar tomonidan turli shakllarda qo‘llanilgan. Bu masalaning mohiyatini ochib berish uchun so‘fiylarning komil inson tushunchasi haqidagi qarashlarini keltirish zarur: “...Komil inson qonun, yo‘l va haqiqatda to‘liqdir, agar bu iborani tushunmasangiz, boshqacha qilib aytaman: ...komil inson to‘rtta komil narsaga ega bo‘lgan zotdir: go‘zal aql, yaxshi amal, go‘zal ta’lim va tarbiya. Bu hikmatlar komil insonning mohiyati ham aql va dunyoni anglash va bilish bilan shakllanganidan dalolat beradi. Binobarin, faylasuflar inson kamolotini jamiyat shakllanishining asosiy omili deb biladilar. Jamiyatdagi shaxslar qanchalik ko‘p donishmandlikka, aqliy va rasional ilmga yuzlansa, jamiyat shunchalik rivojlanadi, ya’ni aqliy ilm va ilmsiz inson kamolotiga erishib bo‘lmaydi, lekin so‘fiylar bunday yutuq bosqichini qabul qilmaydilar. Ularning fikricha, avvalo, haqiqatning kashf etilishi insoniy kamolot emas, balki haqiqatga aloqadorlik uning insoniy kamolotidir, ya’ni bog‘lanish insonning tabiiy mohiyati bilan bog‘lanishida vosita va mutlaq haqiqat emas, balki haqiqatdir. Holbuki, faylasuflar nazarida inson kamoloti uning shaxsi maqomiga yetishida, boshqacha aytganda, komil jamiyatni vujudga keltiruvchi komillik-kuch, komillik-qudrat, komil-mard va jasur inson va komillik-qobiliyatdir. Bularning barchasini shaxsni shakllantiruvchi fan sifatida talqin qilish mumkin. Insonga kuch va quvvat bermagan ilm ilm emas, insonga kuch, quvvat va foyda beradigan fan ilmdir.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqolada Faxriddin Roziyning komil inson haqidagi falsafiy va ilmiy-irfoniylar qarashlari tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida bir nechta ilmiy metodlardan kompleks ravishda foydalanildi. Avvalo, tarixiy-tahliliy usul. Bu metod Faxriddin Roziy yashagan davrning siyosiy, diniy va falsafiy muhitini hisobga olgan holda uning komil inson haqidagi fikrlarini o‘rganishda qo‘llanildi. Roziyning fikrlari XII asr islom falsafasi va tasavvuf muhitida qanday shakllangani tahlil qilindi. Manbaatanutiy (tekstual) tahlil.

Faxriddin Roziyning asarlari (“Tafsiri Kabir”, “Mabohis mashriqiya”, “Sharh ul-ishorat” va boshqalar) to‘g‘ridan-to‘g‘ri manba sifatida o‘rganildi. Komil inson mavzusidagi nazariylar qarashlari aynan birinchi manbalardan tahlil qilindi. Muqoisaviy tahlil. Roziyning “komil inson”ga doir qarashlari Ibn Sino, Imom G‘azzoliy va So‘fiy mutafakkirlar (Jaloliddin Rumiy, Ibn Arabiy) fikrlari bilan solishtirib o‘rganildi. Bu orqali Roziyning qarashlaridagi o‘ziga xos

jihatlar va umumiyliklar aniqlandi. Falsafiy-tahliliy usul. Faxriddin Roziyning inson tabiati, aql, ruh va ma'naviy kamolot haqidagi fikrlari falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilindi. Bu usul uning antropologik va metafizik qarashlarini ochib berishga yordam berdi. Ilmiy adabiyotlar tahlili. Zamonaviy tadqiqotlar, dissertatsiyalar va maqolalarda Roziyning falsafasi va insoni kamoloti mavzusida berilgan fikrlar tanlab olinib, ular tahlilga jalb etildi.

Muhokama va natijalar

Faxriddin Roziyning antropologik tizimida markaziy o'rinni egallagan eng muhim masala "Komil inson" va "inson kamolot darajalari" tushunchasidir. Komil inson, ya'ni shaxsiyat masalasi mutafakkirlar, xususan faylasuflar ta'limotining eng muhim qismi hisoblanadi. Faxriddin Roziy ham faylasuf olimi sifatida bu masalaga alohida e'tibor berib, ilohiyot va falsafa o'rtasida murosa pozitsiyasini egallashga, diniy nazariyalarni oqilona nuqtai nazardan taqdim etishga harakat qilgan.

Faxriddin Roziy o'zining birorta asarini bevosita "komil inson" masalasiga bag'ishlamagan, balki "Tafsiri Kabir", "Asroru-t-tanzil", "Lavome'u-l-bayanot", "Al-matolibu-l-oliya" asarlarida "komil shaxs", "zavq" kabi tushunchalarga ko'p murojaat qilgan. Biroq u ko'proq "baxt" tushunchasiga tayanib, komil inson darajasiga yetishni baxtga erishishda deb bilgan. Mutafakkir nazariy va amaliy hikmatlarga tayangan holda inson kamoloti haqida bahs yuritir ekan, uning baxtini insonning ilm-ma'rifat egallashida ko'rdi. haqiqiy komillikni bu ikkisidan boshqa imkonsiz deb biladi va hisoblaydi. Uning fikricha: "Ruhning nazariy qudratining kamoloti borliqlarni uning qismlari, turlari bilan bilishdadir, shunda inson ruhi, ko'zguga aylanadiki, unda namoyon bo'lish kuchi ko'rinib turadi va unda Xudoning ulug'vorligi namoyon bo'ladi". Nazariy qudrat tarbiyasining boshida o'zlikni va haqiqatni bilishni yo'lga qo'yish, saodati ezgulik axloqi va komil amallar ishlab chiqarish ilohiyligi bo'lgan amaliy kuchni ajratib ko'rsatish kerak.

Faxriddin Roziy fikricha, inson aynan shu darajaga yetishi bilan baxtga erishadi. Inson baxtga erishish uchun doimo o'zida yo'q narsani talab qiladi. Uning fikricha, "ruhning amaliy qudrati kamoloti – so'zgo'y qalb uchun mahoratning kamol topishi bo'lib, shu tufayli barcha orzu qilingan harakatlarning bajarilishi kuchli bo'lib, yomonlik lazzati haqiqiy ma'naviy zavq bilan almashinadi".

Faxriddin Roziyning bu g'oyadan maqsadi shundan iboratki, inson aynan nafs, ochko'zlik, uyquchanlik, makonga bo'lgan ishtiyoq va hokazolarni jilovlash orqali ma'naviy-axloqiy kamolotga erisha oladi, chunki nazariy kuch o'z-o'zini bilishda bo'lsa, amaliy quvvatda odamlarni bilish, dunyo ahli uchun xizmat birinchi o'rinda turadi. Bu orada mutafakkir mavjudotlarni to'rt darajaga ajratadi:

- 1) aql va hikmat timsoli bo'lgan, lekin tabiat va xohishga ega bo'lmagan mavjudotlar;
- 2) aql va hikmatga sherik bo'lmagan, balki tabiat va nafsga ega bo'lgan mavjudotlar (insondan boshqa barcha mavjudotlar kiradi);
- 3) aql va hikmat, tabiat va nafsga sherik bo'lmagan mavjudotlar;
- 4) aql va hikmatga, tabiat va nafsga ega bo'lgan mavjudotlar (inson).

Faxriddin Roziy bu tasniflarda inson mavqeini barcha mavjudotlardan ustun qo'ygan bo'lsa-da, insonni barcha mavjudotlarda mavjud bo'lgan barcha boshqa tabiatlar ham deb biladi. Insonlar kamolotga yetishi uchun mutafakkir ularni ikki qismga ajratadi: bu dunyoda komillik va oxiratda kamolot.

O'z navbatida Faxriddin Roziy dunyo kamolotini uch qismga: axloqiy, falsafiy va tasavvufga bo'lib, ularning har biri o'ziga xos xususiyatga ega.

Falsafiy nuqtai nazardan komillik darajasi besh turga bo'linadi:

Idrok kuchi darajalariga asoslangan inson kamoloti. U borliq nurlari aql qudratini va besh turga bo'lingan inson aqliy qudratini o'z ichiga oladi.

hislar kuchi – bu hayvon ruhining mohiyatini inkor etish kuchi bo'lib, shu hayvon nomi bilan atalgan va odamlarda u tug'ilgan paytdan boshlab mavjud;

xayol kuchi – bu quvvatning vazifasi besh ehtirosni himoya qilish va saqlashdan iborat bo'lib, zarur bo'lganda aql kuchiga o'tadi;

aql-idrok kuchi – odamlardagi bu kuch haqiqatning umuminsoniy hikmatidir;

tafakkur kuchi – bu kuch noma'lum masalalarni bilish orqali aqliy tarbiyani ochadi;

muqaddas kuch – bu payg'ambarlar va avliyolarning qudrati bo'lib, u saltanat sirlari va uning namoyon bo'lishi haqida bilim oladi.

Aql qudrati darajalariga asoslangan insoniy kamolot darajasi – bu o'z navbatida to'rt qismga bo'linadi:

sehrli aql – bu sehrli aql bosqichidagi bolaning ruhi, unda ruh bilim va ta'lim to'plashdan mahrum, ammo bilim olish qobiliyatiga ega;

sehrli bo'lmagan aql – bu kasbiy bilimlarning asosi va intellektual bilimlarni shakllantirish uchun asos bo'lgan tasavvur haqidagi fan;

amaliy aql – aql kasbiy bilimlarni o'qish va amaliyot orqali egallaydi va bu bilim turi laduniy fani deb ataladi;

foydalanuvchining intellekti – agar shaxs ma'lum darajaga yetsa, bu darajada barcha kasbiy bilimlar faol mavjud bo'lib, to'liq saqlanib qoladi va mustahkamlanadi va bu darajada inson insoniylikning birinchi darajasida va saltanatning yuqori darajasida bo'ladi.

Aql qudratiga urg'u berilgan inson kamoloti darajasi – bu bo'limda imkoniyatlar olami ikki qismga bo'linadi: amr olami va odamlar olami, amr olami hamisha haqiqiy yaxshilik, odamlar olami yoki jismonan qiyin bo'lib, u uch turga bo'linadi: jismoniy, o'simlik va hayvon.

Bu darajada inson kamoloti yana bir qancha darajalarga bo'linadi, ular:

qalbning o'zini va Xudoni bilish qobiliyati – inson qalbining komilligi, o'z tabiatiga ko'ra, ilohiy ilm va muhabbatga jalb qilinishga qodir va bu inson qalbining illyuziya va kasbiy bilimlarni to'plashdan xoli bo'lgan darajasini bildiradi;

tafakkur ilmining rivojlanishi – ruh uchun komillik yaratish – tafakkur ilmi kuchdan kuchdan harakatga kelib, qalb kamoloti uchun bir qadamdir.

Insonning axloqiy barkamolligi – axloq ham inson kamoloti bosqichining tarkibiy qismi bo'lib, inson axloqiy mezonlarga rioya qilmasdan turib baxtga erisha olmaydi. Bu bosqichda mutafakkir murtadlikni insonning eng yomon axloqiy sifati deb biladi va uni baxtga erishishda insoniy kamolotning asosiy yo'li deb ataydi. Bu bosqichda Faxriddin Roziy saodat tushunchasini ijodning oliy maqsadi deb biladi va uni quyidagi tamoyillardan iborat deb hisoblaydi:

Xudoga topinish – inson tubida turli xil ruhiy kuchlar mavjud bo'lib, ular doimo bir-biri bilan ziddiyatda bo'ladi. Binobarin, axloqiy me'yorlarga rioya qilish va ularni bajarish baxtga erishishning asosiy sharti bo'lib, ularga rioya qilmaslik insonning barcha yomonlik va baxtsizliklarining manbai hisoblanadi. Insoniy kamolotni yoki baxtning o'zini orzu qilish va unga erishishning eng yaxshi yo'li moddiyatchilikni bostirish va inson axloqida inson mohiyatiga erishish hisoblanadi. "Haqiqiy ibodatning o'zi saodat bosqichidir yoki hech bo'lmaganda unga erishish uchun zaruriy shartdir".

Xudoning yer yuzidagi noibi – insonga bilim, ma'rifat va borliq olamining sir-asrorlarini o'zlashtirib, boshqa ko'p narsalarning mohiyatida erishish mumkin, masalan, a) Yerni yaratish va obodonlashtirish – maosh va boshqa moddiy manfaatlar kabi dunyo lazzatlaridan bahramand bo'lish, ularning har biri bu dunyo hayotining ifodasi hisoblangan insonning o'zi va bu dunyo hayotining ifodasidir. b) Haqiqiy baxtga erishish – bunday baxtga erishish insonning o'z mohiyatiga va yaratilish maqsadiga yetishidadir, aks holda dunyo va inson abadiy zulm va yomonlik ichida bo'lar edi.

Mutafakkirning bu g'oyalarida ko'zlagan maqsad shundaki, insonning baxtga erishishining asosiy yo'li isyonkor nafsini bostirishdan iborat bo'lib, uni nazorat qilish insonning axloqiy-ma'naviy kamolotining manbaidir. Diniy masalalarga itoat etish ham axloqiy me'yorlarning tarkibiy qismi bo'lib, uning asosiy vazifalaridan biri insonning axloqiy-ma'naviy kamolotidir.

Tasavvufiy nuqtai nazardan inson kamoloti darajasi – bu masalani ko'rib chiqishda Faxriddin Roziy inson kamolotining bir necha bosqichlarini taklif qiladi, jumladan:

uch karra kamolot darajasi – bu bosqichda inson uch guruhga bo‘linadi: nomukammal, bo‘sh va mukammal, ularning har biri o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Faxriddin Roziyning fikricha, nomukammal kishilar tabiatan nomukammal bo‘lib, boshqalarning ahvolini yaxshilashga harakat qilmaydilar, lekin ular doimo o‘z nuqsonlarini tuzatishga intiladilar, buni u birinchi “harakat”, ikkinchi “faoliyat” deb ataydi.

Xuddi shunday, komil odamlar ham ikki guruhga bo‘linadi:

o‘zgalarni kamol toptirishga, kamolga yetkazishga qodir bo‘lmagan komil inson, bunday shaxs “mutlaq avliyolar davlati” deyiladi;

nomukammal insonlarni kamolotga yetkazish qobiliyatiga ega bo‘lgan komil inson, bunday kishi “payg‘ambarlar” qatoriga kiradi.

uch daraja: shariat, tariqat, haqiqat – bu darajada inson o‘zining zohiriy harakatlariga mos keladi va mansablarga bo‘linadi:

shariat darajasi – bu darajada inson o‘zining tashqi xatti-harakatlarini tuzatishga va yaxshilashga intiladi;

tariqat darajasi – bu darajada inson g‘ayb olami tomon sayohat qiladi va bu safarda shahodat olami g‘ayb olami timsoli ekanligini ko‘radi va tafakkur orqali zohiriy amallarning hech biri uning uchun yo‘l emasligini, faqat g‘ayb olamiga yetib borish yordami bilan anglab yetadi;

Haqiqat maqomi – inson shahodat olami to‘liq ozod bo‘lish bilan uchinchi kamolot (haqiqat) darajasiga yetadi va unga erishish turli sir va ranglarni ochib beradiki, uning zavqini so‘z bilan ifodalab bo‘lmaydi. Ushbu maqomda izlovchilarning yana uchta yo‘li bor:

1) Qalbni ilohiy ulug‘vorlik nuriga cho‘mish – qalb ilohiy ulug‘vorlik nuriga sho‘ng‘ib (cho‘ktiriladigan) oliy maqom;

2) Badanga itoat va sajda qilishga sho‘ng‘ish – inson badanga toat va sajda qilish va uni himoya qilish bilan mashg‘ul bo‘lishi kerak;

3) ruhning nafs lazzatlariga singib ketishiga to‘sqinlik qilish – bu holat odamning o‘z ruhini maxsus lazzatlarga, dunyoviy nafslarga singib ketishidan saqlaydi.

Inson kamoloti bosqichlarining bunday tasnifidan shunday xulosa kelib chiqadiki, mutafakkir falsafiy kamolotda insonni biologik va ijtimoiy mavjudot sifatida belgilab, uning yaratilish va olam tizimidagi mavqeini birinchi o‘ringa qo‘ygan. Axloqiy kamolotda baxtga erishish va o‘z borligini anglash yo‘llari e’tirof etiladi, inson moddiy ruh va inson mohiyatini bilishda eng buyuk yer va kosmik mavjudot sifatida e’tirof etiladi.

Tasavvufiy kamolotda komil inson maqomiga erishish va uning bosqichlaridan o‘tish, tana, ruhni tarbiyalash, dunyo lazzatlaridan voz kechish yo‘llari ham ko‘rsatilgan. Darhaqiqat,

Faxriddin Roziyning axloqiy, falsafiy, tasavvufiy nuqtai nazardan taqdim etilgan bu bo‘limlari zahirida inson baxti, saodat va komillikka erishish yo‘llari yotadi, deyish mumkin. Inson kamolotining eng muhim bo‘g‘ini bo‘lgan baxtni mutafakkir insonning maqsadini unga erishishda ko‘radi, ya‘ni dunyoviy ilmga, sharaflilik kasbga ega bo‘lgan inson o‘z nafsini jilovlay oladi, muhabbati uning qadr-qimmatini va mavqega hech qanday aloqasi bo‘lmagan narsalarni, ular amalga oshguncha afsuslanmasdan sevishi mumkin. Shu munosabat bilan mutafakkir insonning egoistik istaklarini uch qismga ajratadi:

- a) egoistik istaklarga intilish;
- b) bu istaklar uchun do‘stlik;
- c) fazilat va bunday istaklarni qadrlash.

Uning fikricha, inson hayotda ko‘p moddiy narsalarga ega bo‘lishni xohlaydi, lekin har qanday sharoitda ularga erisha olmaydi. Faxriddin Roziy ta‘limotiga ko‘ra, bunday saodat Alloh taoloning ko‘rishini bo‘lib, unga faqat oxiratda erishiladi, lekin eng muhim dunyo saodati nafsning kamoloti va axloqiy mezonlarga amal qilishdir. Mutafakkir dunyo ishlarini ilohiy mohiyatning o‘ziga xos chegarasi deb hisoblaydi va ularni inson baxtining kafolati deb hisoblamaydi, chunki inson baxtining kamoloti tana va ruhdan iborat bo‘lib, u faqat oxiratdagina inson uchun mavjud bo‘ladi.

Ijtimoiy munosabatlar jarayonida inson baxtining mavqei va o‘rni haqida Faxriddin Roziy baxt inson qalbinin komilligi bo‘lib, u ikki – nazariy va amaliy qudratga ega bo‘lib, bu ikki komillik inson baxtini tashkil etadi, deb hisoblaydi. Amaliy quvvat haqida u shunday deydi: “Ruhning amaliy quvvatining kamoloti ibodatdir, u ruh uchun mahoratni shakllantirishdir, buning tufayli odam barcha savob amallarni bajarishga qodir bo‘lib, jismonan lazzatdan jirkanib, haqiqiy ma‘naviy lazzatdan bahramand bo‘ladi.

Inson baxtining xilma-xil turlari orasida aynan ma‘rifat insonni olaminin borligini – o‘zligini bilishning mohiyatiga yo‘naltiradi. Shu munosabat bilan Faxriddin Roziy inson umri davomida uch bosqichdan o‘tadi, deb hisoblaydi: a) tug‘ilishdan oldin; b) tug‘ilgandan keyin; v) vafot etganidan keyin.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytganda, saodat va komil inson darajasiga yetish masalasi muhokamasidan shunday xulosa qilish mumkinki, mutafakkir insonning maqomi va o‘rnini yuksak qadrlagan, din ta‘sirida bo‘lishi bilan birga faylasuflar fikridan uzoqlashmagan, diniy nazariyalarga aqliy nuqtai nazardan oqilona yondashishga harakat qilgan. Faxriddin Roziy mavqeining boshqa mutafakkirlarga nisbatan eng muhim jihati shundaki, u inson barcha maxluqotlarning eng oliyanobi emas, balki butun yer yuzi ekanligini aqliy dalillar bilan isbotlaydi. Tabiatga va

dunyoga e'tibor hayotni anglash yo'lini berishi mumkin, shunda inson tabiat va jamiyat orqali o'z mavqeini va o'rnini topishi mumkin. Faxriddin Roziy fikricha, inson bo'lish shubhali masala, lekin uning boshlanish nuqtasi amaliy aqlga amal qilishdir. Amaliy aql insonning saodatga erishishi va komil inson bo'lishining asosiy xususiyatlaridan biridir. Insonlar komil inson darajasida, ya'ni har bir inson uchun tasavvur qilinadigan eng oliy darajada bo'lsalar-da, ularning insoniyligi komil inson darajasidan uzoqroqda bo'lgan kishilarning insoniyligidan balandroqdir. Bu yo'lning asosiy nuqtasini insoniyatning yuksak cho'qqisiga, ya'ni komil insonga yetish yo'lida amaliy aqlga ergashish, deb hisoblash mumkin. Yetuk shaxsni har doim harakatda va ikkalasi o'rtasida ziddiyatda bo'lgan odam deb atash mumkin. Bunday kishining ongi hamisha insoniy mohiyatini yoki o'zining sirini izlaydi, bu ikkisi orasida harakat qiladi. Inson o'z amaliy aqliga qanchalik ko'p ergashsa, shunchalik komillikka erishadi va inson kamolotining eng oliy nuqtasi bo'lgan komil inson darajasiga yaqinlashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Азизуддин, бини Муҳаммади Насафӣ. Инсони комил / Насафӣ А.Б.М. -Техрон, бесоли нашр. - С.16.
2. Имом, Фахриддини Розӣ. Тафсири кабир [Матн] / Розӣ И.Ф.–Қоҳира.: ал-Матба ал-баҳияту-л-Мисрия, 1904, Ҷ.8. –С. 114.
3. Муҳаммадсолеҳ, аз-Заркон. Фахриддини Розӣ / аз-Заркон М.-Бейрут.: Дору-л-эхё 1969, -С.590.
4. Имом, Фахриддин Муҳаммад бини Умар ал-Розӣ. Ан-Нафс ва-л-руҳ. ар-Розӣ И.Ф.М.Б.У // Таҳқиқи Муҳаммад Хусайни Маъсумӣ / Розӣ И.Ф.- Техрон, 1388. -С. 3-4.
5. Имом, Фахриддини Розӣ. Тафсири кабир / Розӣ И.Ф. –Қоҳира.: ал-Матба ал-баҳияту-л-Мисрия, 1904. Ҷ.7. -С.279-280.
6. Имом, Фахриддини Розӣ. Тафсири кабир / Розӣ И.Ф. –Қоҳира.: ал-Матба ал-баҳияту-л-Мисрия, 1904. Ҷ. 1. -С.189.
7. Имом, Фахриддини Розӣ. Тафсири кабир / Розӣ И.Ф. –Қоҳира.: ал-Матба ал-баҳияту-л-Мисрия, 1904. Ҷ.1. -С.166.
8. Имом, Фахриддини Розӣ. Ал-Арбаин фӣ усули дин // Тасҳеҳи Маҳмуди Шаҳобӣ / Розӣ И.Ф. - Техрон.: Донишгоҳи Техрон, 1339. -С-71.
9. Фахриддини, Розӣ. Лубобу-л-ишорот ва-т-танбеҳот /Розӣ Ф // Таҳқиқи Аҳмад Ҳичозии Сақо. Миср.: Матабату-л-саодат, 19816. -С.46.
10. Имом, Фахриддини Розӣ. Тафсири кабир / Розӣ И.Ф. –Қоҳира.: ал-Матба ал-баҳияту-л-Мисрия, 1904. Ҷ.17. -С.383.

11. Sobirovich, T. B. (2024). Renewal of Societal Ideosphere: An Analytical Study of Medieval Philosophical Thought. *Philosophy*, 8(3), 12-18.
12. Sobirovich, T. B. (2024). Exploring the Ideosphere: A Comprehensive Examination of Eastern Philosophical Perspectives and Their Societal Reflections. DOI: <https://doi.org/10.46431/MEJAST..>